

SURİYE İÇ SAVAŞI'NIN GÖLGESİNDE TÜRKİYE-LÜBNAN İLİŞKİLERİ

Yasin ATLIOĞLU ¹

Öz

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Lübnan'a yönelik siyaseti Türkiye ile Suriye arasındaki gerilimlerin tesiri altında şekillendi. 2000'li yılların başında Türkiye Suriye'yle yakınlaşmaya başladığında Ankara'nın Lübnan'a yönelik siyasetinin önu açıldı. Türk karar alıcılar, neredeyse on yıl boyunca Lübnan'la ilişkilerini çok boyutlu olarak geliştirdi ve bu ülkede daha aktif siyaset yürüttü. Ancak 2011 yılında Orta Doğu'da başlayan ve "Arap Baharı" olarak adlandırılan yönetim karşıtı protestolar ve ayaklanmalar, Türkiye-Lübnan ilişkilerindeki olumlu havayı bir anda tersine çevirdi. Yönetim karşıtı protestoların Suriye'ye sıçraması ve kısa sürede bir iç savaşa dönüşmesiyle Türkiye-Suriye ilişkileri hızlı bir biçimde bozuldu. Türkiye-Suriye ilişkilerinin bozulması ve Suriye İç Savaşı'nın olumsuz etkileri hem Türkiye'nin Lübnan'daki manevra alanını kısıtladı hem de iki taraf arasındaki ilişkilerin durağanlaşmasına yol açtı. Öte yandan, aynı dönemde Türkiye'nin Lübnan kamuoyunu kendi lehine çevirmeye yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerinde bulunması dikkat çekicidir. Türk kamu diplomasisi faaliyetleri, Türkiye'nin Lübnan'a desteğini açıkça göstermekle birlikte Lübnan içinde olumlu ve olumsuz birçok tepkiyi de beraberinde getirdi. Bu makale, 2011 yılında bölgesel konjonktürde yaşanan dönüşümü bir milat olarak kabul ederek 2011-2023 yılları arasındaki Türkiye-Lübnan ilişkilerine odaklanmakta ve Lübnan'a yönelik Türk dış siyasetini şekillendiren iki ana faktörü analiz etmektedir. Gerek Türkiye-Suriye ilişkileri gerekse Türkiye'nin Lübnan'daki kamu diplomasisi faaliyetleri, Türkiye-Lübnan ilişkilerinin yakın geleceği açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler : Ortadoğu, Türkiye, Lübnan, Suriye İç Savaşı, Kamu Diplomasisi.

Jel Sınıflandırılması : D-74, Z-19.

¹ Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, yatlioglu@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0113-4911.

TURKIYE-LEBANON RELATIONS IN THE SHADOW OF SYRIAN CIVIL WAR

Abstract

During 1990s, Turkish foreign policy towards Lebanon was shaped by tensions between Turkey and Syria. In the early 2000s, Türkiye's rapprochement with Syria paved the way for Ankara's foreign policy towards Lebanon. For almost a decade, Turkish decision makers developed multidimensional relations with Lebanon and conducted more active politics in this country. However, the Arab Spring, a wave of anti-government protests and uprisings that took place in the Middle East in 2011, suddenly turned the positive atmosphere of Türkiye-Lebanon relations upside-down. Türkiye-Syria relations deteriorated rapidly when anti-government protests spread to Syria and quickly turned into civil war. The deterioration of Türkiye-Syria relations and the negative effects of the Syrian Civil War both limited Türkiye's room for maneuvering in Lebanon and caused the relationship between the two sides to stagnate. On the other hand, it is noteworthy that during the same period, Turkey engaged in public diplomacy activities aimed at turning Lebanese public opinion in its favor. These activities clearly demonstrated Türkiye's support for Lebanon but also led to many positive and negative reactions within Lebanon. This article focuses on Türkiye-Lebanon relations from 2011 to 2023, considering the transformation of regional conjuncture in 2011 as a milestone, and analyses two main factors shaping Turkish foreign policy towards Lebanon. Both Türkiye-Syria relations and Turkish public diplomacy activities in Lebanon are important for the near future of Türkiye-Lebanon relations.

Keywords : Middle East, Türkiye, Lebanon, Syrian Civil War, Public Diplomacy.

Jel Classification : D-74, Z-19.

GİRİŞ

Lübnan, kendine özgü siyasi ve toplumsal yapısıyla Orta Doğu'nun en sıra dışı devletlerinden biridir. Lübnan'daki mezhepçi siyasal sistem, bağımsızlığın kazanıldığı 1943'ten beri hem ülkenin iç siyasetine yön verdi hem de dış siyasette temel belirleyici oldu. Öyle ki Lübnan'ın dış siyaseti denilince akla, üzerinde uzlaşmış ortak ve ulusal ilkelerden çok mezheplere dayalı siyasi grupların tercihleri ve dış güçlerle kurdukları ilişkiler gelmektedir. Bu ilişkiler de çoğu zaman Lübnan'a yönelik dış müdahaleleri ve ülkenin bağımsızlığını yok sayarak Lübnanlı siyasi grupların yerel düzeydeki çıkarlarına hizmet etmektedir (Salame, 1988: 347). Tabii böylesi bir devletle istikrarlı ilişki kurmanın komşuları ve bölgede siyaset izlemeye çalışan diğer devletler açısından hiç de kolay olmadığı aşikârdır. Nitekim Türkiye-Lübnan ilişkileri, Soğuk Savaş boyunca gerek uluslararası sistemin yapısından gerekse Lübnan'da yaşanan iç çatışmalardan dolayı inişli çıkışlı bir seyir izledi. İç savaşın sona erdiği 1990'dan itibaren ise Suriye'nin bu ülkedeki nüfuzu ilişkilerdeki temel belirleyicilerden biri oldu. Türkiye, ancak Suriye'yle ilişkilerinin yumuşamaya başladığı 2000'li yılların başında Lübnan'a yönelik daha aktif bir dış siyaset izleme imkânı yakaladı ve 2004 yılından itibaren ilişkiler yeni bir canlanma sürecine girdi (Rabil, 2021: 94-95).

İkili ilişkiler, 2004-2011 yılları arasında gerçekleşen karşılıklı üst düzey ziyaretler ve ekonomik işbirliğine yönelik girişimler sayesinde hızlı bir gelişme gösterdi. Türkiye, bu süreçte Lübnan gibi yakın çevresindeki devletler üzerinde aktif diplomasi kullanarak sorun çözücü ve güvenilir bir aktör olarak varlığını hissettirse de 2011'de Arap Dünyası'nda başlayan yönetim karşıtı protesto gösterileriyle ortaya çıkan çatışmacı konjonktür her şeyi tersine çevirmeye yetti. Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gerilimler ve Suriye'deki iç savaşın Lübnan'da yol açtığı siyasî, iktisadî ve toplumsal sorunlar, iki ülke ilişkilerinin bir durağanlaşma sürecine girmesini beraberinde getirdi. Bu durağanlaşma sürecinde Suriye kaynaklı sorunlar, ikili ilişkileri derinden etkiledi, kısa süreli krizler yarattı ve 2013-2016 yılları arasında üst düzey diplomatik temasları durma noktasına getirdi. Öte yandan 2016'da Suriye İç Savaşı'nın Türkiye-Lübnan ilişkileri üzerinde yarattığı olumsuz etkiler hafiflemeye başladı ve Türkiye Lübnan'la diplomatik ilişkileri onarmak için bir fırsat yakaladı. Dışişleri Bakanı düzeyinde yapılan ziyaretler,

İlişkilerin normalleşmesi adına önemli bir adım olsa da 2019'dan itibaren bu kez Lübnan'da yükselen Türkiye karşıtı söylemler yeni bir gerilimin kapısını araladı. Türkiye karşıtı söylemlerin merkezinde Türkiye'nin Lübnan'da giriştiği kamu diplomasisi faaliyetlerine yönelik iddialar vardı. Beyrut Limanı'nda büyük bir patlamanın gerçekleştiği 2020 Yaz'ında Türkiye karşıtı söylemler daha da şiddetlendi ve Türkiye, Lübnan, Fransa gibi aktörlerin içinde yer aldığı bir krize yol açtı. Bu kriz atlatıldıktan sonra Türkiye bir yandan kamu diplomasisi faaliyetlerini sürdürerek diğer yandan da iki taraf arasındaki üst düzey ziyaretlerle ilişkileri normalleştirme çabalarını sürdürdü. , 2023 Ekim'inden beri Gazze ve Lübnan'ın güneyinde devam eden çatışma ve 2024 yılı sonunda Suriye'de kısa süreli bir çatışmayla Şam'da yaşanan iktidar değişikliği, Türkiye-Lübnan ilişkileri açısından yeni bir bölgesel konjonktürün ortaya çıkmasına neden oldu.

Bu makale, 2011 yılında bölgesel konjonktürde yaşanan dönüşümü bir milat olarak kabul ederek 2011-2023 yılları arasındaki Türkiye-Lübnan ilişkilerine odaklanmaktadır. İlişkilerin inişli çıkışlı sürdüğü bu süreçte, Lübnan'a yönelik Türk dış siyasetini şekillendiren iki ana faktör ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye-Suriye ilişkilerindeki bozulma ve Suriye İç Savaşı'nın Lübnan üzerindeki olumsuz etkileridir. İkincisi ise Türk hükümetinin ilişkilerdeki durağanlaşmaya rağmen Lübnan'da giriştiği kamu diplomasisi faaliyetleridir. Bu bağlamda makalemizde Suriye'deki iç savaş gibi bölgesel çatışmaların nasıl ve neden Türkiye-Lübnan ilişkileri üzerinde bu kadar önemli bir rol oynadığı sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu soru çerçevesinde tarafların bakış açılarından kaynaklanan içsel ve uluslararası/bölgesel konjonktürden kaynaklanan dışsal belirleyicilerin neler olduğu tespit edilmeye çalışılmaktadır. Suriye'deki iç savaşın olumsuz etkilerine rağmen Türkiye'nin Lübnan'daki varlığını kamu diplomasisi faaliyetleriyle göstermesi ise iki ülke ilişkilerinin sürdürülmesinde yumuşak güç kullanımının önemli bir faktör olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Türkiye-Lübnan ilişkileri 2011-2023 yılları arasındaki 12 yıllık süreci ele alınırken çalışmanın amaçları doğrultusunda konuyla ilgili yazılı kaynaklar kullanılmıştır. Türkiye, Lübnan ve uluslararası medyada yer alan haberler, resmi beyanatlar, raporlar ve akademik çalışmalardan yararlanmak suretiyle iki ülke arasındaki ilişkiler detaylı bir biçimde analiz edilmeye çalışılmıştır. Türkçe literatürde Türkiye-Lübnan ilişkilerinin 2011 sonrasındaki dönemine dair akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalar arasında Tuba Yıldız'ın "Lebanese-Turkish Relations after the 2000s and Neo-Ottomanist Discourse in Lebanon" adlı makalesinin (Yıldız, 2023) adı zikredilebilir. Türkiye'de yeterince ele alınmamış bir konu olmasından dolayı bu çalışmanın Türkçe literatüre önemli bir katkı yapacağı düşünülmektedir.

I. İLİŞKİLERDE DURAĞANLAŞMA VE SURİYE KAYNAKLI KRİZLER

2011 yılında Arap Dünyası'nda yönetim karşıtı protestoların başladığı sıralarda Türkiye-Lübnan ilişkileri tarihinin en canlı dönemini yaşıyordu. İki taraf arasında 2004'ten beri devam eden karşılıklı diplomatik ziyaretlerle ve ekonomik işbirliğine yönelik girişimlerle gelişen ilişkiler, 2010 yılına gelindiğinde yeni bir aşamaya girmişti. Bu bağlamda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın aynı yılın sonbaharında Lübnan'a yaptığı ziyaret, ikili ilişkilerin zirve noktasına ulaşması ve geleceğe yönelik beklentilerin artması adına önemli bir adımdı. Türk hükümeti, yönetim karşıtı protestoların farklı Arap ülkelerine yayıldığı 2011 yılının ilk aylarında da Lübnan'a olan ilgisini devam ettirmeye çalıştı. Bu süreçte Lübnan'daki hükümet krizini çözebilmek için Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Beyrut'u ziyaret ederken Sünni Başbakan Saad Hariri de iki kez Türkiye'ye geldi. Ancak Haziran ayında Necib Mikati'nin başbakanlığında yeni bir hükümetin kurulmasıyla Hariri'nin iktidarı kaybetmesi ve 2014 yılına kadar Paris'te yaşamak zorunda kalması, Türkiye'nin Lübnan siyasetini zayıflatan ilk gelişme oldu.²

Kuşkusuz 2011 yılında Türkiye-Lübnan ilişkilerini olumsuz etkileyecek asıl gelişme, yönetim karşıtı protestoların mart ayında Suriye'ye sıçramasıydı. Türk hükümetinin Suriye'de muhaliflere

² Saad Hariri, 2005 Parlamento seçimlerinden sonra Lübnan siyasetinin en önemli aktörlerin bir haline geldiği gibi Türkiye'yle yakın ilişkiler de kurmayı başarmıştı. Aynı yıl içinde Türk Telekom'un özelleştirilmesi kapsamında şirketin yüzde 55 hissesinin 6 milyar 550 milyon dolar karşılığında Hariri ailesine ait Ojer Telekomünikasyon AŞ (OTAŞ)'ye devredilmesi, bu yakınlaşmanın ekonomik bir boyutu olduğunu da gösteriyordu (BBC Türkçe, 2022).

verdiği destek ve Suriye yönetiminin bunu bir dış müdahale olarak algılaması, iki ülke ilişkilerinin hızlı bir biçimde bozulmasını beraberinde getirdi. Suriye, 2000’li yıllarda Türkiye’nin Lübnan’a yönelik siyasetinde ve iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde kolaylaştırıcı bir rol oynamıştı. Dolayısıyla Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan bozulmanın Türkiye-Lübnan ilişkilerine yansımaları kaçınılmazdı. Nitekim Lübnan’da hükümetin ortağı olan Şii Hizbullah başta olmak üzere Suriye yanlısı grupların etkisiyle ilişkiler yavaş yavaş eski canlılığını kaybetmeye başladı.³ 2012 yılının ilk aylarında Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun Lübnan’a, Lübnan’ın Marunî Patriği Bişara el-Rai’nin ise Türkiye’ye yaptığı ziyaretler bile ilişkilerdeki durağanlaşmayı engelleyemedi. Aynı yılın yazında Beyrut’ta bir Türk iş adamının kaçırılmasıyla da Suriye kaynaklı sorunlar ilk kez Türkiye-Lübnan ilişkilerinde açık bir krize dönüştü. Beyrut’ta Türk iş adamını kaçıran Mikdad aşireti, bu eylemi aşiretin bir üyesinin Suriye’de silahlı muhalif gruplar tarafından kaçırılmasına karşılık olarak gerçekleştirmişti. Suriye’deki çatışmanın Halep merkezli bir iç savaşa evrildiği Eylül ayının başında Türk iş adamı Lübnan hükümetinin girişimleriyle kurtarılsa da gerilim düşmedi (Solomon, 2012). Hatta Ekim ayında küçük bir Hıristiyan partisinin protestosuyla Beyrut’ta gösterime giren “Fetih 1453” adlı Türk filminin yasaklanması ve Kasım ayında Hizbullah’a yakın Al-Akhbar gazetesinde Hariri’nin Müstakbel Hareketi’nin milletvekili Okab Sakr’ın Suriyeli muhalifleri Türkiye üzerinden silahlandırdığını söylediği ses kayıtlarının yayınlanması gerilimi daha da tırmandırdı (Hammoura, 2017: 9; Mortada, 2012).

Türkiye-Lübnan ilişkilerindeki gerilim, Hizbullah’ın 2013 Mayıs’ında Suriye’deki iç savaşa müdahil olmasıyla yeni bir boyuta ulaştı. Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ’ın Hizbullah’ı “Hizbuşşeytan” olarak tanımlaması ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun Hizbullah’a Suriye’den geri çekilme çağrısı yapması, Türkiye’nin Hizbullah’a karşı tavrını sertleştirdiğini gösteriyordu (Rabil, 2021, 101; TRT Haber, 2013). Aynı yılın yaz aylarında Beyrut’ta THY’de çalışan iki Türk pilotun kaçırılmasıyla iki ülke arasında yeni bir kriz patlak verdi. Kaçırılma olayı, bir önceki hadise gibi Suriye’deki çatışmayla ilişkiliydi. Kriz sırasında Türk pilotları kaçıranlar, Suriye’de muhalif silahlı gruplar tarafından rehin alınan Lübnanlı Şii hacıların serbest bırakılmasını talep ederken Hizbullah lideri Nasrallah da Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar gibi bölge ülkelerini Suriye’deki pozisyonlarını yeniden gözden geçirme çağrısı yaparak uyarıyordu. Ekim ayında Türk pilotlar ve Lübnanlı Şii hacılar eş zamanlı olarak serbest bırakılarak bu kriz de büyümeden atlatıldı (Milliyet, 2013; Hashem, 2013).

Bu gerilimlerin, Hizbullah ile Türk hükümetinin Suriye’deki çatışmada farklı pozisyonlarda yer almasından kaynaklandığı aşikârdır. Hizbullah, İran’la birlikte Suriye’deki yönetimin varlığını sürdürmesini yaşamsal bir sorun olarak görürken Türk hükümeti ise Suriye’de bir yönetim değişikliği için muhaliflere açıkça destek verdi. Bu bağlamda Suriye kaynaklı sorunların Türkiye-Lübnan ilişkilerini şekillendiren en etkili faktör haline geldiğini söylemek mümkündür. Lübnan Başbakanı Necib Mikati ve Dürzî lider Velid Canbolat’ın 2013 yılı sonunda Türkiye’ye yaptığı ziyaretler (Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2013) de büyük ölçüde Suriye’deki çatışmayla ilişkiliydi. Bu ziyaretlerden sonraki üç yıl boyunca iki taraf arasındaki üst düzey ziyaretler ise nerdeyse durma noktasına geldi. 2014-2016 yılları arasında Türkiye-Lübnan arasında diplomatik hareketlilik; Maliye Bakanı Mehmet Şimşek’in 2014 Haziran’ında Beyrut’ta bir uluslararası konferansa katılması ve Lübnan eski Başbakanı Hariri’nin 2015 Mart’ında ve daha sonra 2016 yılında üç kez Türkiye’ye gelişleriyle sınırlı kaldı. Hariri’nin Türkiye ziyaretleri, bazı siyasi amaçlar taşısa da daha çok onun iş yaşamında yaşadığı sorunlarla ilişkiliydi. Hariri’nin sahibi olduğu OTAŞ, 2013’te Türk Telekom hisselerinden olan borcunu ödemek için Türk bankaları ağırlıklı bir konsorsiyumdan 4,75 milyar dolar tutarında kredi aldı, ancak 2016 yılına gelindiğinde şirketin kredi geri ödemesini yapamayacağı ortaya çıktı. Bankalar, 2016-2018 yılları arasında OTAŞ’tan anapara ve faizler dahil, hiçbir alacağını tahsil edemeyince sonunda borçları karşılığında Türk Telekom’daki şirket hisselerini devralacaktı (Hürriyet, 2018).

Bu arada Suriye İç Savaşı’nın Lübnan içinde yarattığı güvenlik sorunları 2014 yılından itibaren yeni bir boyut kazandı. 2014 Yaz’ında hâkimiyet alanını Irak’tan Suriye’ye uzanan geniş bir bölgeye yayan Irak Şam İslam Devleti (İŞİD), çok geçmeden Lübnan’ın kuzeyinde de görünür oldu. 2014 Eylül’ünde ABD liderliğindeki Uluslararası Koalisyon’un Suriye’de askeri operasyonlara başlaması ve bir yıl sonra da Suriye hükümetinin çağrısıyla Rusya’nın iç savaşa müdahil olmasıyla bölgedeki güç

³ Bu sıralarda ikili ilişkileri geliştirmeye yönelik birçok projenin kesintiye uğradığı görülmektedir. Örneğin 2010’da Türkiye, Lübnan, Suriye ve Ürdün arasında kurulan Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi çok geçmeden askıya alınacak ve Erdoğan’ın son Lübnan ziyareti sırasında imzalanan Serbest Ticaret Antlaşması Lübnan Parlamentosu’nda onaylanmayacaktır.

dengeleri yeniden şekillendi. Hizbullah ise 2014 Yaz'ından sonraki yaklaşık üç yıl boyunca Lübnan ordusuyla birlikte radikal grupları ülkenin kuzeyinden çıkarmak için savaştı. Bu bağlamda 2015 Sonbahar'ında sınırda düşürülen Rus savaş uçağından dolayı Türkiye ile Rusya arasında yaşanan yedi aylık kriz sırasında Lübnan'daki Suriye yanlısı grupların Türkiye'ye karşı tepkisini daha açık bir biçimde ifade etmesi dikkat çekicidir. Hizbullah lideri Nasrallah 2016 Şubat'ında yaptığı konuşmada, Türkiye ve Suudi Arabistan'ı IŞİD tehdidini bahane ederek Suriye topraklarına askerî operasyon yapmayı planlamak ve Suriye'de iktidarı devirmek için İsrail'le anlaşmakla suçladı. Nasrallah, "Türkiye'nin Yeni Osmanlı İmparatorluğu kurma planı" ifadesini kullanarak Türkiye'nin bölgede yayılmacı bir siyaset izlediğini de iddia etti (Naharnet, 2016). Buna karşılık Türkiye Başbakanı Davutoğlu, Nisan ayında Doha'da yaptığı açıklamada "IŞİD'e, rejime, Hizbullah'a, Rus uçaklarına, her türlü mezalime karşı mücadele veren Suriyelileri desteklemeye devam edeceğiz" diyerek Hizbullah'ı hedef almayı sürdürdü (Sabah, 2016).

Tüm bu sert açıklamalara rağmen aynı yılın geri kalanında ortaya çıkan iki gelişme, Türkiye-Lübnan ilişkilerindeki gerilimin hafiflemesine katkı sağlayacaktı. Bunlardan ilki Davutoğlu'nun Mayıs ayında başbakanlık görevini bırakması, ikincisi de 15 Temmuz'da Türkiye'de yaşanan askerî darbe girişimidir. Bu iki gelişme, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik siyasetini ve önceliklerini gözden geçireceği yeni bir sürecin başlamasına giden yolu açtı. Türk hükümeti, Rusya'yla ilişkilerini yeniden normalleştirirken 2016 Yaz'ının sonunda sınırdaki terör tehditlerini ortadan kaldırmak için Suriye'nin kuzeyindeki Cerablus bölgesine bir operasyon gerçekleştirdi ve ilk kez askerî olarak iç savaşa müdahil oldu. Her ne kadar Cumhurbaşkanı Erdoğan Kasım ayında yaptığı bir açıklamada "Devlet terörü estiren zalim Esad'ın hükümdarlığına son vermek için biz oraya girdik" dese de sahada yaşanan askerî gelişmeler Suriye'de iktidarı değiştirmeye yönelik söylemin anlamını yitirdiğini gösteriyordu. Suriye ordusunun Aralık ayında Halep'teki silahlı muhalif grupları kentten çıkarmasıyla ülkenin en büyük kenti yeniden Şam'daki hükümetin kontrolüne girdi (BBC Türkçe, 2016; Sputnik Türkiye, 2016). Halep'in kaybedilmesi, Suriyeli muhaliflerin iktidarın değiştirilmesi yönündeki umutlarını azaltırken Türk hükümetinin de Suriye siyasetindeki önceliğinin sınır hattındaki güvenlik tehditleriyle, bilhassa PKK-PYD terör örgütüyle askerî mücadeleye kaymasına neden oldu.

II. İLİŞKİLERDE NORMALLEŞME ÇABALARI: ÇAVUŞOĞLU'NUN LÜBNAN ZİYARETLERİ

Lübnan, 2011-2016 yılları arasında bir yandan Suriye kaynaklı güvenlik ve mülteci sorunlarıyla yüzleşmek zorunda kalırken diğer yandan da ciddi bir siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa sürüklendi. Bu bağlamda 2016 Sonbahar'ında Sünnî lider Saad Hariri ile Marunî lider Mişel Aûn arasında varılan uzlaşma, Lübnan siyasetindeki tikanıklığın önünü açma açısından umut verici bir gelişmeydi. Bu uzlaşmanın ilk neticesi, Ekim ayında Aûn'un yeni devlet başkanı seçilmesiyle ortaya çıktı. Bundan sonra Hariri için başbakanlığın yolu açıldı. Kuşkusuz Hariri'nin geri dönüşü, Türkiye'nin Lübnan'la ilişkilerini onarması için de uygun bir ortam yarattı. Türkiye, ilişkileri onarma niyetini ilk kez Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 2016 Aralık'ında Beyrut'a yaptığı ziyaretle gösterdi. Neredeyse beş yıl aradan sonra Lübnan'a gelen ilk Türk dışişleri bakanı olan Çavuşoğlu, ziyaret sırasında Lübnan'da devlet başkanlığı seçimi ve yeni hükümetin kurulması sürecinde Türkiye'nin desteğini vurguladı ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması gerektiğini ifade etti (Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Hariri, Lübnan'da hükümeti kurup yeniden başbakanlık koltuğuna oturduktan sonra siyasi sistemi ve kurumları canlandırmak için bazı adımlar attı. 2017 yılının ilk yarısında beş yıldır ertelenen parlamento seçimlerinin 2018 Mayıs'ında yapılması kararlaştırıldı ve parlamentodan yeni bir seçim yasası geçirildi. Ancak Hariri'nin ekonomik sorunları çözmek için yeni devlet bütçesi yapma ve vergileri arttırma yoluyla kamu ödemeleri için kaynak yaratma girişimi ciddi bir toplumsal tepkiyle karşılaştı. Yeni hükümete ve dolayısıyla Hariri-Aûn ittifakına karşı asıl tehdit ise ülke dışından geldi. Hizbullah'a karşı sert bir baskı siyaseti izleyen Suudi Arabistan ve ABD, çok geçmeden Hariri'yi Hizbullah ve İran'a karşı mücadelede yetersiz kalmakla suçlamaya başladı. Sonunda 2017 Kasım'ında Hariri'nin Suudi Arabistan'a yaptığı bir ziyaret sırasında başbakanlık görevinden istifaya zorlanmasıyla Lübnan yeni bir krizle daha yüzleşmek zorunda kaldı. Türkiye, kriz karşısında oldukça ihtiyatlı bir tutum takındı ve krize

taraf olmaktan kaçındı. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, 16 Kasım'da Ankara'da görüştüğü Lübnanlı mevkidaşı Cibran Bassil'e Hariri'nin en kısa sürede ülkesine dönmesiyle sorunun Lübnan içinde çözülmesini arzuladıklarını söyleyerek Türkiye'nin bu tutumunu açıkça gösterdi (Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2017).

İstifa krizi, Kasım ayı sonunda Fransa Devlet Başkanı Emmanuel Macron'un girişimleriyle Hariri'nin Beyrut'a geri dönmesi ve yeniden başbakanlık koltuğuna oturmasıyla çözülsede bölgesel rekabetlerin Lübnan siyaseti üzerindeki etkisi 2018 yılı boyunca da devam etti. Örneğin Hariri'nin 2018 Ocak'ta Ankara'ya gerçekleştirdiği beklenmedik ziyaret, Lübnan siyasetine müdahil olan bazı ülkelerin rahatsızlığına yol açtı. Bu sıralarda Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde başlattığı yeni askerî operasyonla ilgili Fransa Devlet Başkanı Macron'un sarfettiği "işgale dönüşmemeli" sözü iki ülke arasındaki gerilimi bir anda tırmandırdı. Ayrıca Hariri'nin Ankara ziyaretinin Suudi hükümeti tarafından hoş karşılanmadığı iddia edilse de daha sonra bu iddialar yalanlandı (Anadolu Ajansı, 2018a; Al-Arabiya, 2018). Lübnan'da Mayıs ayında uzun bir aradan sonra parlamento seçimleri yapıldı. Fakat yeni hükümet ancak dokuz ay sonra kurulabildi. Hariri, 2019 yılı başında yeni hükümeti kurduğunda önünde ülkenin yaşadığı ekonomik zorluklar, yurtdışından sağlanmaya çalışılan maddi yardım ve krediler, çözüm bulunmayı bekleyen elektrik kesintileri, güvenlik zafiyetleri ve Suriyeli sığınmacıların geri dönüşü gibi ciddi sorunlar duruyordu. Bu bağlamda Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun 2019 yazında Beyrut'a yaptığı ikinci ziyaret hem Türkiye-Lübnan ilişkilerinin normalleşmesi hem de Türkiye'nin bu ülkeye desteğini göstermesi açısından önemliydi. Çavuşoğlu, ziyaret sırasında Lübnanlı yetkililerle Lübnan'ın istikrarı, Suriye krizi, Filistin, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları ve Suriyeli sığınmacıların geri dönüşü gibi konularda görüş alışverişinde bulundu (Şarku'l Avsat, 2019).

Çavuşoğlu'nun ikinci Beyrut ziyaretinin yarattığı olumlu havaya rağmen 2019 yılı içinde Lübnan'da yükselen Türkiye karşıtı söylemlerin ikili ilişkilere zarar verdiği aşikârdır. Lübnanlı Ermeniler, 24 Nisan'da sözde soykırımı anmak amacıyla Beyrut'taki Türk Büyükelçiliği'ne yürüyerek bir protesto gösterisi düzenledi ve gösteri sırasında Türk bayrağı yakıldı. Türk Büyükelçi Hakan Çakıl, Türk bayrağının yakılmasına sert tepki gösterip Başbakan Hariri'den bu suçu işleyenlerin cezalandırılmasını talep etti. Ayrıca Lübnan'daki Türkler de Ermenilerin eylemlerini kınadı ve Beyrut'ta sokağa çıkıp Türk bayraklarıyla Türkiye'ye destek gösterisi düzenledi (Yeni Şafak, 2019). Lübnan Devlet Başkanı Aûn'un 1 Eylül'de yaptığı Osmanlıları Lübnanlılara karşı "devlet terörü" uygulamakla suçlayan açıklaması ise beklenmedik bir gelişmeydi. 2 Eylül'de Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Çavuşoğlu'nun ziyaretinden bir hafta sonra sarfedilen bu sözlerin iki ülke arasındaki dostane ilişkilerle bağdaşmadığını açıklayıp Aûn'un açıklamalarını kınadı (Yüzbaşıoğlu, 2019). 3 Eylül'de Türk Dışişleri'nin açıklamasına ilk tepki, Marunî Ketaib Partisi'ne yakın Nidaa el-Vatan gazetesinden geldi. Gazetenin başyazarı, Türkiye'yi tarihsel gerçekleri kabul edip susmak yerine küstahlık yapmakla suçladı. Aynı gün Lübnan Dışişleri Bakanlığı da Türk Büyükelçisi Çakıl'ı bakanlığa çağırıp Türk Dışişleri'nin Aûn'u eleştiren açıklamasının kabul edilemez olduğunu bildirdi (Nidaa el-Vatan, 2019). 5 Eylül'de Aûn taraftarı bir grubun Türk Büyükelçiliği önüne gelip provokatif bir pankart asmalarıyla kriz daha da tırmandı. Lübnanlı Sünnîler, 6 Eylül'de Trablus'ta Osmanlı aleyhtarı açıklamalar ve Türk Büyükelçiliği'ne yönelik eyleme karşılık Türkiye'ye destek veren bir gösteri düzenledi (Geldi, 2019).

Bununla birlikte Türkiye ile Lübnan arasında yükselen gerilim, 2019 Ekim'inde Lübnan'da halkın sokaklara döküldüğü bir isyan dalgasının başlamasıyla bir anda gündemden düştü. 17 Ekim'de Hariri hükümetinin internet kullanımına getirdiği yeni vergiye tepki olarak sokaklara çıkan protestocuların hedefinde ülkeyi yıllardır yöneten ve müzminleşmiş sorunlara bir türlü çözüm bulamayan kirlenmiş siyasetçiler vardı. Nitekim protestoların baskısıyla Hariri hükümeti Ekim ayı sonunda istifa etmek zorunda kaldı. 2020 yılı başında Hizbullah'ın desteklediği Hassan Diyab'ın yeni bir hükümet kurması bile ülkedeki kargaşa ortamını sona erdiremedi. Protestolar, Şubat ayında Covid-19 salgınının başlamasıyla etkinliğini kaybetse de bu süreçte ülkenin ekonomik çöküşü daha da hızlandı. Lübnan ekonomisindeki durgunluk ve Lübnan lirasının uğradığı değer kaybı, gün geçtikçe halkın elektrik, mazot, ilaç ve gıda gibi temel ihtiyaçlara ulaşmasını imkânsız hale getirdi. Bu koşullar altında 4 Ağustos'ta Beyrut Limanı'nda meydana gelen patlama, başkentin bir kısmını tam bir harabeye çevirdiği gibi Lübnan'ın yaşadığı siyasî ve ekonomik çöküşün de sembolik bir ifadesi olarak tarihe geçti.

III. TÜRK KAMU DİPLOMASİSİ FAALİYETLERİ VE LÜBNAN'DA TÜRKİYE KARŞITI SÖYLEMLER

2020 yılında Lübnan büyük bir siyasî ve ekonomik çöküşe sahne olurken ülkede önceki yıl ortaya çıkan Türkiye karşıtı söylemlerin yeniden yükselişe geçmesi ve Türkiye'nin Lübnan'daki nüfuzuna yönelik tartışmalara dönüşmesi dikkat çekicidir. Bu tartışmaların merkezinde, Türkiye'nin son yıllarda giriştiği kamu diplomasisi ve insani yardım faaliyetleri yoluyla Lübnan'da yayılmacı bir siyaset izlediği iddiası yer alıyordu. Türkiye, 2011'den sonra Suriye kaynaklı gerilimlerle ilişkilerin durağanlaştığı süreçte Lübnan'a ilgisini büyük ölçüde bu ülkede yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleriyle göstermeye çalışmıştı. Bu kamu diplomasisi faaliyetlerinde, Türk Büyükelçiliği'yle koordinasyon halinde hareket eden Yunus Emre Enstitüsü, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Türk Kızılayı başta olmak üzere bazı devlet kurumları önemli bir rol üstlenmişti.

Yunus Emre Enstitüsü, 2012 Mart'ında Beyrut'ta faaliyetlerine başladıktan sonra Lübnan'da Türk dili ve kültürünün tanıtılması konusunda gayretli çalışmalar yaptı. Bu çalışmaların kısa vadede en önemli neticesi, Yunus Emre Enstitüsü'nde Türkçe öğrenen Lübnanlı gençlerin burs imkânlarından yararlanıp Türkiye'ye yüksek öğrenim için gelmeye başlamasıdır. TİKA ise 2014'te Beyrut'ta bir Koordinasyon Ofisi açıp tarihî eserlerin restorasyonu, sağlık ve eğitim gibi alanlarda yeni projelere girilerek Lübnan'daki Türk kamu diplomasisi faaliyetlerinin öncü aktörü oldu. TİKA'nın 2016'ya kadar Trablus Hamidiye Saat Kulesi, Beyrut Hamidiye Sebili, Aydamun Köyü Ortodoks Kilisesi ve Trablus Mevlevihanesi gibi eserlerin restorasyonunu başarıyla tamamlaması, daha sonraki yıllarda Lübnanlı mahalli idarecilerin kendi kentlerindeki eski eserlerin restorasyonu için Türkiye'den beklentilerini de arttıracaktı (Geldi, 2021a). TİKA, yaptığı restorasyonların yanı sıra Türk Kızılayı ve bazı Türk sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte Lübnan'daki insani yardım faaliyetlerine de katkıda bulundu. Tabii Lübnan'daki bu insani yardım faaliyetleri, yaşam koşulları en kötü durumda olan Suriyeli ve Filistinli sığınmacılara odaklanmakla birlikte ülkede yaşayan Türk azınlıklar da bu faaliyetlerin hedef kitlesiydi.

Türkiye'nin Lübnan'daki Türk azınlığa ilgisi, 2009 yazında Ortadoğu Stratejik Araştırmaları Merkezi (ORSAM)'nin yaptığı bir saha çalışmasıyla başladı. Türkiye, Lübnan'daki Türk varlığından ilk kez 1989'da Lübnan Ordusu'ndan Halid Esad adlı Türkmen bir askerinin Beyrut'taki Türk Büyükelçi İbrahim Dicleli'yle görüşmesiyle haberdar olmuştu. Büyükelçi Dicleli, Esad'ın köyü olan Kavaşra'ya bir ziyaret gerçekleştirip buradaki Türkmenlerle ilk bağları kurmuştu. Bundan sonra Türkiye Lübnan'ın kuzeyindeki Akkâr'da bulunan iki Türkmen köyüne (Kavaşra ve Aydamun) ilgisini sürdürse de uzun yıllar ülkedeki Türkmen varlığının sadece burasıyla sınırlı olduğu düşünülmüştü. Bu bağlamda ORSAM'ın 10-20 Haziran 2009'da yaptığı saha çalışması ve bu saha çalışmasının neticesinde Şubat 2010'da yayınlanan rapor, Lübnan'daki Türkmen varlığının ortaya çıkarılmasında önemli bir köşe taşı oldu. Rapor, Akkâr'daki Türkmenlerin yanı sıra Baalbek'teki Türkmenler, Trablus'taki Giritli Türkler ve Beyrut'taki Türk vatandaşları olmak üzere Lübnan'da yaşayan 4 farklı gruptan bahsedilmektedir (Orhan, 2010). Lübnan'daki Türk azınlığa ilgi, 2009-2010 yıllarında Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve Başbakan Erdoğan'ın Türkmen köylerini ziyaret etmesiyle resmi bir düzeye çıktı. 2011'den sonra Türk Büyükelçiliği ve TİKA başta olmak üzere Türk kamu ve sivil toplum kurumlarının girişimleriyle Lübnan'daki Türklerle yakın bir ilişki tesis edildi ve onların örgütlenmesi, iç dayanışmasının kuvvetlendirilmesi ve altyapı, eğitim, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için projeler uygulamaya konuldu. ORSAM'ın 2015'te yayınladığı ikinci rapor, Türkiye'nin Lübnan'daki Türklere yönelik siyasetinin kamu diplomasisi ve insani yardım faaliyetleri yoluyla başarılı bir biçimde yürütüldüğünü açıkça göstermektedir (Hammoura, 2017: 12; Orhan, 2015).

Türkiye'nin 2011'den sonra Lübnan'daki varlığının diğer bir göstergesi de Türk şirketi Karadeniz Holding'in Lübnan'ın enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyetleridir. Türkiye'nin Lübnan'daki elektrik sorununa çözüm bulmak için ilk önerisi, 2010 yazında Karadeniz Holding'e ait "Rauf Bey" adlı enerji gemisinin Beyrut Limanı'na gelişi sırasında ortaya çıkmıştı. Lübnan Enerji Bakanı Cibran Bassil, Türkiye'nin Beyrut Büyükelçisi İnan Özyıldız'la birlikte Rauf Bey'i ziyaret etmiş ve enerji gemisine büyük ilgi göstermişti (Milliyet, 2010). Karadeniz Holding, 2012'de Lübnan hükümetiyle üç yıllık sözleşme yaparak iki enerji gemisi aracılığıyla Lübnan'a elektrik sağlamayı taahhüt etmişti. 2013 Şubat'ında Lübnan'a ulaşan "Fatmagül Sultan" adlı ilk enerji gemisi Beyrut'ta resmi bir törenle

karşılandı. Törende konuşan Lübnan Enerji Bakanı Cibran Bassil, Türk enerji gemilerinin ülkenin elektrik ihtiyacını karşılamada geçici bir çözüm sağlayacağını söylüyordu (Tisdall, 2013). Aynı yılın Temmuz ayında ikinci enerji gemisi “Orhan Bey” de Beyrut’a ulaşıp Lübnan’a elektrik sağlamaya başladı. Bassil’in söylediklerinin aksine hükümet bundan sonraki yıllarda ülkedeki elektrik kesintilerine karşı başka bir çözüm bulamayınca Türk enerji gemilerinin Lübnan için önemi giderek arttı. 2018’de üç yıllık yeni bir sözleşme imzalandı ve iki Türk enerji gemisinin kalış süresi 2021’e kadar uzatıldı. Türk Büyükelçi Hakan Çakıl, 2018 Ekim’inde “Fatmagül Sultan” adlı enerji gemisine yaptığı ziyaret sırasında Karadeniz Holding’in Türkiye’yi Lübnan’da çok güzel temsil ettiğini vurgulayarak, “Lübnan’daki Türk enerji gemileri gurur kaynağımız” diyordu (Anadolu Ajansı, 2018b).

Türkiye’nin kamu diplomasisi ve insani yardım faaliyetlerinin uzun süre Lübnan’da ciddi bir tepkiye yol açmadığını, hatta büyük ölçüde olumlu karşılandığını söylemek mümkündür. Öte yandan Lübnan’ın büyük bir çöküş yaşadığı 2020 yılı boyunca Türkiye’nin bu faaliyetleri yoluyla ülkenin kuzeyindeki Sünniler ve Türkmenler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştığına ve yayılmacı bir siyaset izlediğine dair iddialar giderek daha hararetli bir biçimde tartışmaya açıldı. İlk olarak Türkiye’nin Lübnan’ın kuzeyindeki Sünnilere ve Türkmenlere yaptığı gıda yardımı ve Lübnan Sağlık Bakanlığı’na sağladığı tıbbi malzeme desteği bazı eleştirileri beraberinde getirdi. İkili ilişkilerde ilk kriz ise Ermeni asıllı sunucu Nişan Der Harutyun’ın Haziran ayında el-Jadeed Televizyonu’nda yayınlanan “Ene Heyk” adlı programda Cumhurbaşkanı Erdoğan aleyhine sarfettiği sözlerle patlak verdi. Nişan’ın bir seyircinin sosyal medyada kendisini “mülteci” olarak etiketlemesine yanıt olarak Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı “Kötü niyetli bir Osmanlı” olarak tanımlaması ciddi bir tepkiye yol açtı. Lübnan Dışişleri Bakanlığı, ülkedeki tüm medya kurumlarına Türkiye devletini temsil eden Türk Cumhurbaşkanı’na saygı göstermesi çağrısı yaptı. Türk Büyükelçiliği de Nişan’ın sözlerinin Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı ve Türk halkını gücendirdiğini ve bu tür hakaretlerin ifade özgürlüğü bahanesiyle savunulamayacağını açıkladı. Sonunda Lübnanlı Avukat Muhammed Ziyad Cafil’in “kardeş bir ülkeyi rencide etmek, ulusal birliği ihlal etmek ve mezhepsel ve ırkçı çekişmeyi kışkırtmak” gerekçesiyle dava açmasıyla konu Lübnan yargısına taşındı (Haddad, 2020). Kriz sırasında bazı Ermeni yayın organları da Türkiye’nin “Yeni-Osmanlı” bir yaklaşımla Lübnan’ı hedef aldığını iddia ederek gerilimi tırmandırmaya çalıştı (Azadian, 2020; Tashjian, 2020).

Görüldüğü gibi 2020 yılında Türkiye-Lübnan ilişkilerindeki ilk kriz, Lübnanlı Ermenilerin Türk karşıtı söylemlerinin bir parçası olarak ortaya çıktı. Bununla birlikte Temmuz ayı içinde yaşanan gelişmeler, Lübnan’daki Türk karşıtı söylemin daha geniş bir çevreye yayılmasının yolunu açtı. 7 Temmuz’da Türkiye’den Beyrut’a iki özel uçakla gelen Türkiye ve Suriye uyruklu şahısların taşıdıkları 4 milyon dolar parayla yakalanmasıyla ikinci kriz patlak verdi. Lübnan İçişleri Bakanı Muhammed Fehmi, yaptığı açıklamada bu paranın “kaçakçılık ve dolar manipülasyonu için mi” yoksa “Lübnan’daki şiddeti körüklemek için mi” kullanılacağını bilmediklerini söyledi ve Lübnan’daki protesto gösterilerine katılan bazı gruplara Türkiye’den WhatsApp uygulaması aracılığıyla talimatlar ulaştırıldığını iddia etti (Diab, 2020). Ardından 13 Temmuz’da Hizbullah’a yakın Al-Akhbar gazetesinde yayınlanan bir makalede, Türkiye Müslüman Kardeşler Örgütü’nün taktiklerini kullanarak Lübnan’ın kuzeyindeki Sünniler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmakla suçlandı (Al-Akhbar, 2020). Temmuz ayı sonunda bu kez Marunî lider Bassil, LBC Televizyonu’nda katıldığı bir programda ve sosyal medyada paylaştığı bir mesajda Türkiye’yi Lübnan’ın kuzeyine müdahale etmekle suçladı ve bazı Lübnanlı güvenlik yetkililerinin bu faaliyetleri kolaylaştırdığını iddia etti. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hami Aksoy, tüm bu suçlamaları ciddiye alınması mümkün olmayan kötü niyetli açıklamalar olarak nitelendirerek yalanladı (The New Arab, 2020).

Türkiye-Lübnan ilişkilerinde yaşanan kriz, 4 Ağustos’ta Beyrut Limanı’nda meydana gelen patlamadan sonra Fransa Devlet Başkanı Macron’un da müdahil olduğu farklı bir boyuta ulaşacaktı. Macron’un Beyrut ziyareti sırasında kullandığı “Biz kendi üzerimize düşeni yapmazsak Lübnan’daki bu boşluğu İranlılar, Türkler ve Suudiler doldurur” ifadesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı. Türkiye Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’yla 8 Ağustos’ta Beyrut’a ulaştığında, Türkiye’nin Lübnan siyasetini Macron’un isteklerine göre belirlemeyeceğini ve Lübnan iç siyasetine asıl müdahale edenin Fransa olduğunu belirtip Macron’u fazla ciddiye alınmaması gereken “şımarık bir çocuk” olarak nitelendirdi (Soylu, 2020). Ayrıca Oktay ve Çavuşoğlu, Beyrut’ta buldukları süre içinde Türkiye-Lübnan dostluğuna vurgu yaparak Türkiye’nin patlama sonrası her

türlü imkânlarıyla yardım ve destek sağladığını⁴ ve sağlamaya devam edeceğini söyledi. Çavuşoğlu'nun Lübnan'da kendini Türk veya Türkmen hissedenden herkese Türk vatandaşlığı verileceğine dair sözleri ise büyük yankı uyandırdı (Işık, Toprak, Karadağ, 2020)

Fransa Devlet Başkanı Macron, ilk ziyaretinin üzerinden bir ay bile geçmeden 1 Eylül'de ikinci kez Beyrut'a geldi. İkinci ziyaretin Büyük Lübnan'ın kuruluşunun yüzüncü yılına denk gelmesi, Lübnan içinden ve dışından Macron'un sömürgeci bir siyaset dayatmaya çalıştığına dair birçok eleştiriye yol açtı. Macron'un ziyaret sırasında Lübnan'daki yozlaşmış siyasetçilere, kötü yönetime ve yolsuzluklara dair söylediği sert sözler ise genellikle Lübnan'a yönelik bir dış müdahale olarak algılandı ve ülke içinde küçük bir Hıristiyan kitle dışında bir karşılık bulmadı. Nitekim Macron'un Lübnan siyasetini şekillendirmeye yönelik girişimleri çok geçmeden tam bir hayal kırıklığıyla neticelenecekti (Le Monde, 2022). Türkiye-Fransa arasında yaşanan bu kriz sırasında Türkiye'nin Lübnan'daki nüfuzuna yönelik tartışmalar da tüm hızıyla devam etti. Bu süreçte bazı yaygın organlarında, Türkiye'nin Lübnan'a silah sevkiyatı yaptığı, Müslüman Kardeşlere yakın gruplara destek verdiği, Türk asıllı Lübnanlılara özel bir ilgi gösterdiği, "Yeni-Osmanlı" hırslarla Lübnan üzerinden bir güç mücadelesine giriştiği, Suudi Arabistan'ın bıraktığı boşluğu doldurmak için Lübnanlı Sünnîlerin hamiliğine soyunduğu ve Doğu Akdeniz'deki enerji savaşında Lübnan'daki nüfuzunu kullanmaya çalıştığı gibi iddialar yer alıyordu (Delişmek & Duman, 2021: 373-374).

IV. TÜRKİYE-LÜBNAN İLİŞKİLERİNDE YENİ BİR DÖNEM: 2021 SONRASI

2021 yılına gelindiğinde önceki yıl yaşanan Türkiye'nin Lübnan'daki nüfuzuna yönelik tartışmaların ve yükselen Türkiye karşıtı söylemlerin ikili ilişkilerde bir kırılma yaratıp yaratmayacağı merak konusuydu. Türkiye, Beyrut Limanı'ndaki patlamadan sonra Lübnan'a yönelik kamu diplomasisi ve insani yardım faaliyetlerini daha da arttırarak ikili ilişkilerin geliştirilmesi için uygun bir ortam yaratmayı çalıştı. Bu faaliyetler bağlamında 2021 yılında iki taraf arasındaki diplomatik hareketliliğin arttığı görülmektedir. Lübnan'da hükümeti kurmakla görevlendirilen Hariri'nin Türkiye'ye yaptığı iki ziyaret (Ocak ve Haziran aylarında), bazı tartışmalara yol açsa da ilişkilerin yeni bir ivme kazanması açısından önemlidir. Ocak ayında üç yıl aradan sonra Türkiye'ye gelen Hariri, İstanbul'da Cumhurbaşkanı Erdoğan'la görüştü. Bu görüşmenin ardından yapılan açıklamada, iki liderin bölgesel sorunlar ve iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi gibi konuları ele aldığı belirtildi. Hariri de sosyal medyada yaptığı paylaşımında, görüşmede Beyrut'un yeniden inşa çabalarının konuşulduğunu açıkladı. Hariri'nin ziyareti, Türk medyasında Türk Telekom ortaklığını yüklü miktarda borçla devretmesi üzerinden tartışılırken Arap medyasında ise ziyaret Katar ile Suudi Arabistan arasında yaşanan yumuşamayla ilişkilendirilip bölgesel ilişkiler üzerinden ele alındı. Bu bağlamda Arap medyasında Hariri'nin Lübnan'daki rakiplerine karşı siyasi pozisyonunu güçlendirmeye ve kendini Türkiye-Suudi Arabistan-Fransa ekseninde yeniden konumlandırmaya çalıştığına dair iddialara yer verildi (Delişmek & Duman, 2022: 130-131; Rayess, 2021).

Hariri, Haziran ayında ikinci kez İstanbul'a gelip Erdoğan'la bir görüşme daha gerçekleştirdi. Fakat bu görüşme sonrasında kamuoyuna herhangi bir açıklama yapılmaması ziyaretin içeriği konusunda birçok tartışmayı beraberinde getirdi. Haziran ayında Lübnan'dan Türkiye yapılan asıl önemli ziyaret ise Lübnan Sağlık Bakanı Hamad Hasan'ın Ankara'ya gelişi idi. Bu ziyaret, bir yandan Lübnan'ın Türkiye'yle sağlık alanında işbirliği arayışını diğer yandan da Türkiye ile Hizbullah arasında var olan gerilimin azalmaya başladığını gösteriyordu. Ziyaret sırasında iki taraf, Türkiye'nin kronik ve tedavisi zor hastalıklarda kullanılan ilaçları Lübnan'a temin etmesi konusunda bir anlaşmaya vardı. Hasan, Beyrut'a döndükten sonra Devlet Başkanı Aun'a Türkiye'nin Sayda Türk Hastanesi'nin açılmasıyla birlikte Lübnan'a hibe sağlamaya hazır olduğunu bildirdi ve 2010'da tamamlanmasına rağmen hizmete açılmayan Sayda Türk Hastanesi'nin TİKA'nın elden geçirmesinin ardından bir ay içinde hasta kabulüne başlayacağını kamuoyuna duyurdu (Geldi, 2021b). Lübnan hükümetinin Ağustos ayı ortasında Sayda Türk Hastanesi'nin istihdamı için bir karar yayınlaması, hastanenin açılmasına

⁴ Türkiye, Beyrut Limanı'ndaki patlamadan sonra TİKA, AFAD, Türk Kızılayı gibi devlet kurumlarını hemen harekete geçirip Lübnan'a tıbbi ve insani yardım, 20 doktordan oluşan bir sağlık ekibi ve yaklaşık 400 ton tahıl yardımı göndermişti (Aliyev, 2020).

yönelik beklentiyi daha da arttırdı (Seifeddine & Yıldız, 2021). Kuşkusuz Hasan'ın Ankara ziyareti, iki ülke arasında sağlık alanında gelişen işbirliğini göstermekle birlikte Hizbullah'ın hükümetteki iki bakanından birinin Türkiye'yle temas kurması iki taraf arasındaki gerilimin azaldığına dair bir işaretti.

Hariri ve Hasan'ın ziyaretlerinden sonra Lübnan Genelkurmay Başkanı Joseph Aun'un Eylül ayında Ankara'ya gelişi ise tarihi bir niteliğe sahipti. Jean Kahveci'nin 2010'daki ziyaretinden on bir yıl sonra Lübnan'dan Türkiye'ye genelkurmay başkanı düzeyinde ilk ziyaretti. Bu ziyaret, askerî ilişkileri geliştirmenin yanı sıra Lübnan ordusuna dış yardım sağlamak için yapılan girişimlerin bir parçası olarak gerçekleşti.⁵ 2015'ten beri Lübnan ordusuna yardım ve hibe desteği sağlayan ülkeler arasında yer alan Türkiye, Beyrut Limanı'ndaki patlamadan sonra yardım faaliyetlerini daha da arttırmıştı. Bu bağlamda Türkiye'nin Lübnan ordusuna 2020 Ekim'inde mühimmat, 2021 Mart ve Ekim'inde 260 ton gıda ve hijyen malzemesi ile 60 ton gıda ve 2022 Mart'ında da 80 ton gıda ve yedek parça yardımında bulunarak desteğini açıkça gösterdiği aşikârdır (Delişmek & Duman, 2022: 132-133; Seif El Din, 2022). 2021 yılı sonunda Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun dördüncü kez Beyrut'u ziyaret etmesi ilişkilerde oluşan olumlu havanın sürmesine katkıda bulundu. Ziyaret, ayrıca Eylül ayında kurulan ve Lübnan'ı 2022 Mayıs'ındaki seçimlere taşıyacak olan Mikati hükümetine Türkiye'nin verdiği desteğin bir göstergesiydi. Çavuşoğlu, ziyaret öncesinde Lübnan'ın el-Cumhuriye gazetesinde bir makale yayınlarak Türkiye'nin Lübnan'daki nüfuzuna yönelik tartışmalara yanıt verdi. Makalede, Türkiye'nin Lübnan'daki tek gündeminin bu ülkenin barış, refah, güvenlik ve istikrarına destek vermek olduğu vurgulanıyordu. Çavuşoğlu, Beyrut'a ulaştıktan sonra yeni Başbakan Mikati'nin da içinde yer aldığı Lübnanlı yetkililerle görüşmeler gerçekleştirdi ve ilişkileri geliştirme yönünde niyetini ortaya koydu. Ziyaret, aynı zamanda Mikati'nin 2022 yılında yapmayı planladığı Türkiye ziyaretinin ön hazırlığını oluşturuyordu (Delişmek & Duman, 2022: 133-135; Türkiye Dışişleri Bakanlığı, 2021).

2021 yılı içinde Türkiye-Lübnan ilişkilerini olumsuz etkilen tek gelişme ise Lübnan'a elektrik sağlayan Türk şirketi Karadeniz Holding'in bu ülkedeki faaliyetlerini sona erdirmesi oldu. Lübnan'da 2020 yılı başından itibaren ekonomik krizin şiddetlenmesiyle hükümetin şirkete yapmayı taahhüt ettiği ödemeleri geciktirmeye başlamasıyla iki taraf arasında sorunlar ortaya çıkmıştı. 2021 Mayıs'ında Lübnan medyasında Karadeniz Holding'in elektrik üretim ihalelerinde yolsuzlukla suçlanması ve Lübnan yargısının şirkete 25 milyon dolar ceza kesmesiyle bu sorunlar açık bir krize dönüştü. Karadeniz Holding, 100 milyon dolar borcunun biriktiğini ve elektrik üretimini durdurduğunu açıklasa da (Sputnik Türkçe, 2021) Haziran ayında iyi niyet göstergesi olarak yeniden Lübnan'a elektrik vermeye başladı. Eylül ayına gelindiğinde ise hükümetle yapılan sözleşmenin sona ermesi üzerine şirket bu ülkedeki faaliyetlerine son verdi (Al-Arabiya, 2021). Türk enerji gemilerinin ayrılmasının ardından iki elektrik santralının de yakıt yokluğu nedeniyle kapatılmasıyla Lübnan Ekim ayında tamamen karanlığa gömüldü (Hürriyet, 2021). Bu arada Eylül ayında Lübnan, Suriye, Ürdün ve Mısır Enerji Bakanlarının Amman'da yaptıkları toplantıyla Lübnan'ın yakıt ve elektrik ihtiyacını karşılamak için dört Arap devleti arasında bölgesel işbirliğini hedefleyen yeni bir projenin ortaya çıkması dikkat çekicidir. Nitekim Lübnan, Ürdün ve Suriye hükümetleri, 2022 yılı başında Suriye üzerinden Lübnan'a elektrik sağlanmasıyla ilgili bir anlaşma yaparak bu konuda ilk adımı attı (Chehayeb, 2022).

2022 yılında Türkiye ile Lübnan arasındaki karşılıklı üst düzey ziyaretler bir önceki yıla göre sınırlı düzeyde kalsa da Türkiye'nin Lübnan'a yönelik insani yardım faaliyetleri artarak devam etti. Lübnan Başbakanı Mikati'nin Şubat ayında Ankara'ya gelişi, yıl boyunca iki ülke arasındaki en önemli diplomatik temastı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mikati'yle yaptığı ortak basın toplantısında, Türkiye'nin Lübnan hükümetinin reform çabalarını desteklemek istediğini ve salgın koşullarına rağmen iki ülke arasındaki ticaret hacminin son bir yılda yaklaşık % 80 artışla 1.8 milyar dolar düzeyine ulaşmasının umut verici bir gelişme olduğunu belirtti. Erdoğan ayrıca konuşmasında, 2010'da imzalanan fakat uygulamaya konulamayan serbest ticaret antlaşmasını gündeme getirdi ve Türk şirketlerinin Beyrut Limanı dahil Lübnan'daki alt yapı projelerini üstlenmeye hazır olduğunu söyledi (Tosun, 2022). Lübnan eski Başbakanı Hariri'nin Ekim ayında Ankara'ya gelişi ise Mikati'nin ziyaretinin aksine siyasi açıdan fazla bir önem taşımamaktaydı. Bunun nedeni, Hariri'nin 2022 Ocak'ında Lübnan'daki siyasi faaliyetlerini sona erdirmesi ve Mayıs ayındaki seçimlere katılmayarak siyaset dışında kalmış olmasıydı.

⁵ Joseph Aun, 2021 yılı içinde Türkiye'nin yanı sıra Fransa, Kıbrıs Rum Kesimi ve ABD'ye de birer ziyaret gerçekleştirdi.

Dolayısıyla Türk Telekom ortaklığını yüklü miktarda borçla devreden Hariri'nin siyaset dışı bir figür olarak Ankara'da konuk edilmesi, Türkiye'deki muhalefetin de sert tepkisine neden oldu.⁶

Türkiye'nin 2022 yılında Lübnan'a yönelik insani yardım faaliyetlerinin en önemli yönü, daha planlı bir biçimde yürütülmesi ve süreklilik arz etmesidir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD)'nın koordinasyonunda 19 sivil toplum kurumunun desteğiyle gerçekleştirilen "İyilik Gemileri" projesi bu konudaki en iyi örnektir. Bu proje kapsamında Lübnan'a gönderilen üç gemiden ilki 21 Mart'ta, ikincisi 2 Nisan'da ve üçüncüsü de 25 Ağustos'ta Trablus Limanı'na ulaştı. Üç geminin taşıdığı toplam 2 bin tonun üzerindeki insani yardım malzemesi Trablus ve çevresinde yaşayan 135 bin kadar aileye dağıtıldı (AFAD, 2022a; AFAD, 2022b). Türkiye, bunlara ek olarak Ağustos ayı başında Lübnan Sağlık Bakanlığı'na 90 ton tıbbi malzeme ve ilaç yardımında bulundu (Okuducu, 2022). Yine yıl boyunca TİKA, Lübnan'da yürüttüğü projelerin faaliyet alanını genişletti ve kapsadığı toplumsal grupları çeşitlendirdi. TİKA projeleri, Lübnanlıların su ve elektrik ihtiyacının karşılanmasını ve eğitim, sağlık, tarım gibi alanlardaki eksikliklerin giderilmesini hedefliyordu. Bu projeler çerçevesinde Lübnan'ın kuzeyindeki Türkmen ve Sünnilerin yanı sıra ülkenin orta ve güney bölgelerindeki farklı toplumsal gruplara (Dürziler, Hıristiyanlar gibi) da destek sağlandı. Bunlar arasında Lübnan'ın güneyindeki Kfeir köyündeki Rum Ortodoks Kilisesi'nin toplantı salonu ve çan kulesinin yenilenmesi, Lübnan'ın güneyinde ve Bekaa Vadisi'nde çiftçilere destek sağlanması, Cebel Şûf'taki bir sağlık merkezine tıbbi ekipman yardımı yapılması ve Beyrut'un Burç Hammud semtinde bulunan Katolik Okulu'nun terasının tadilatı en çarpıcı örneklerdir (AFAD, 2022a; AFAD, 2022b; AFAD, 2022c; AFAD, 2022d).

2022 yılında Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesi adına ilk adımların atılması, Türkiye'nin Lübnan'a yönelik siyasetinde hareket alanını genişletse de 2023 yılı boyunca her iki ülkede yaşanan olağanüstü gelişmeler ilişkilerin hızlı gelişmesine engel teşkil etti. Bunlardan ilki Türkiye'nin 6 Şubat'ta yaşadığı yıkıcı deprem, ikincisi de 7 Ekim'de Gazze'de başlayan çatışma ve çatışmanın kısa sürede Lübnan'ın güney sınırına sıçramasıdır. Lübnan Dışişleri ve Göçmenler Bakanı Abdullah Buhabib ile Kamu İşleri ve Ulaştırma Bakanı Ali Hamiyye, depremin ardından Türkiye'yi ziyaret etti. Lübnanlı arama kurtarma ekipleri de deprem bölgesindeki faaliyetlere katıldı. 2023 yılında Türkiye'den Lübnan'a yapılan tek üst düzey ziyaret ise Türkiye'nin yeni Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın 7 Ekim'de çatışmanın başlamasından 10 gün sonra Beyrut'a gitmesiyle gerçekleşti. Fidan, Lübnanlı yetkililerle yaptığı görüşmelerde Filistin başta olmak üzere bölgesel meseleleri ele aldı. Ayrıca ziyaret sırasında TİKA tarafından yenilenen Lübnan Dışişleri Bakanlığı binasının resmi açılışı da yapıldı. Lübnan Başbakanı Mikati de aynı yıl içinde (Haziran ve Kasım aylarında) Türkiye'ye iki kısa ziyaret gerçekleştirdi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türk hükümeti 2023 yılı boyunca Lübnan'daki kamu diplomasisi faaliyetlerini sürdürmeye gayret etti (Duman & Öztürk, 2024, 135-139).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin 2011-2023 yılları arasında Lübnan'la ilişkilerinde yaşadığı tecrübe, farklı mezheplere ve çıkar gruplarına bölünmüş, ciddi siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlarla mücadele ederek varlığını sürdürmeye çalışan ve bölgesel gelişmelerden kolay etkilenebilen küçük bir Orta Doğu devletine karşı nasıl bir siyaset izlenmesi gerektiği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Her şeyden önce Türkiye'nin Lübnan'a yönelik etkili bir siyaset izlemesi ve ikili ilişkileri çok yönlü olarak geliştirmesi, bölgesel düzeyde uygun koşulların oluşmasına ihtiyaç duymaktadır. Nitekim Arap Baharı ve Suriye'deki iç savaşın yarattığı çatışmacı ve istikrarsız bölgesel konjonktür, Türkiye-Lübnan ilişkilerine oldukça olumsuz tesir etti ve 2011 öncesinde zirve noktasına ulaşan ilişkilerin krizler üreten bir durağanlaşma sürecine girmesine neden oldu. Suriye'deki iç savaşta 2016'dan itibaren yaşanan güç dönüşümleri, Türkiye'nin Lübnan'a yönelik diplomatik girişimlerinin yeniden başlamasını kolaylaştırırsa da ikili ilişkilerin sağlam bir zemin üzerine oturmasını sağlayamadı. Hatta olumsuz koşullara rağmen Türkiye'nin sürdürdüğü kamu diplomasisi faaliyetlerinin Lübnan içinde farklı algılanmasına ve bazı

⁶ Hariri'nin zarara uğratarak 2018'de alacaklı bankaların oluşturduğu bir konsorsiyuma devrettiği Türk Telekom hisselerinin 2022 Mart'ında Varlık Fonu tarafından satın alınması Türkiye'deki muhalefetin eleştirilerine yol açmıştı (BBC Türkçe, 2022).

toplumsal gruplar tarafından şüphelye karşılanmasına yol açtı. Tabii çatışmacı ortamın getirdiği en büyük sorun, Lübnanlıların geçmişten gelen Türkiye karşıtı tarihsel ve psikolojik ön yargılarının ortaya çıkmasıydı.

Türkiye'nin Lübnan'ın iç ve dış sorunlarına karşı Lübnanlıların geneline hitap edebilen tarafsız bir yaklaşım benimsemesi ve bu ülkede nüfuza sahip olan dış aktörlerle dengeli ilişkiler kurması, iki ülke ilişkilerinin sağlam bir zemin üzerinde sürdürülebilmesi ve geliştirilmesi açısından önemlidir. Öte yandan 2023 Ekim'inden beri Hizbullah ile İsrail arasında devam eden çatışmaların, bilhassa Eylül ayı sonrasında Lübnan iç siyasetindeki dengeleri yeniden şekillendirmesi, karşımıza yeni bir durum ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Ankara ile Şam arasında diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasına yönelik girişimlere rağmen 2024 Kasım'ından itibaren Suriye içindeki güç dengelerinin hızlı bir biçimde değişmesi, hatta Şam'da bir iktidar değişikliğine neden olması da Suriye'nin geleceğine yönelik belirsizliği arttırmaktadır. Suriye'de oluşan yeni güç dengelerinin ülkedeki çatışmayı yeni bir aşamaya taşıma ve çatışmanın Lübnan'a sıçrama riski, Türkiye'nin Lübnan'a yönelik siyasetini zorlaştıracak etkiler doğurabilir. Bu bağlamda Suriye'deki çatışmanın sonlandırılması ve Lübnan'ın siyasi olarak istikrara kavuşturulması Türkiye'nin dış siyasetinde öncelikli amaçları arasında yer almalıdır. Türkiye sorun çözücü veya sorunları hafifletici bir aktör olarak hareket etmesi hem Suriye'yle hem de Lübnan'la eş zamanlı olarak istikrarlı ilişkiler kurmasının yolunu açabilir. Türkiye aynı zamanda Lübnan'daki farklı mezhepsel gruplarla ve bu ülkede nüfuz sahibi olan İran, Suudi Arabistan, Fransa ve ABD gibi dış aktörlerle de sorunların çözülmesinde bir işbirliği alanı oluşturmak zorundadır. Türkiye, Lübnan'daki farklı mezheplerle ve ülke siyasetinde nüfuz sahibi olan dış aktörlerle aynı anda ilişki kurabilme ve geliştirebilme yeteneğine sahiptir ve bu yeteneğini aktif bir diplomasi kullanarak göstermelidir. Bu aktif diplomasi başarısına ulaşması, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gücünün yanı sıra Lübnan'da tarafsız bir aktör olarak ülke içindeki ve dışındaki güç odaklarının güvenini yeniden kazanmasıyla da yakından ilişkilidir.

Türkiye'nin Lübnan'a yönelik siyasetinde ve ikili ilişkilerin çok yönlü geliştirilmesinde geçmişte olduğu gibi yakın gelecekte de diplomasi en önemli araç olacağını söylemek mümkündür. Üst düzey ziyaretler ve kamu diplomasi faaliyetleri, iki ülke arasında güven duygusunun ve samimi bir ortamın oluşmasına katkı sağlayabilir, aynı zamanda da siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinin önünü açabilir. Bu bağlamda 2016'dan beri Türkiye'den Lübnan'a yönelik dışişleri bakanı düzeyinde gerçekleşen ziyaretlerin en kısa zamanda cumhurbaşkanı düzeyinde bir ziyaretle pekiştirilmesi gerekmektedir. Muhakkak ki bu ziyaretlerin öncelikli konuları, Suriye ve Filistin'deki çatışmalar, Lübnan'ın yaşadığı siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ve bu sorunlara çözüm bulmak için iki ülke arasında oluşturulacak işbirliği olacaktır. Diğer yandan üst düzey ziyaretlerin yaratacağı güven ortamı, Lübnan'da girişilen kamu diplomasi ve yardım faaliyetlerinin de daha etkili bir biçimde gerçekleştirilmesine ve Lübnanlılar tarafından daha sempatik bir biçimde algılanmasına yol açacaktır. Sonuç olarak Türk hükümeti, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gücüyle orantılı ve bölgesel dengeleri gözetken bir diplomasi anlayışıyla Lübnan'da 2011'den önce olduğu gibi varlığını hissettirme imkânını yeniden yakalayabilir ve ikili ilişkiler sağlam bir zemin üzerine oturtulabilir.

KAYNAKÇA

- AFAD. (2022a, Nisan 3). Türkiye'den Lübnan'a 1000 Tona Yakın İnsani Yardım Malzemesi Taşıyan Gemi Beyrut'ta. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/turkiyeden-lubnana-1000-tona-yakin-insani-yardim-malzemesi-tasiyan-gemi-beyrutta>.
- AFAD. (2022b, Ağustos 25). 3. İyilik Gemisi, Lübnan'da Resmi Törenle Karşılandı. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/3-iyilik-gemisi-lubnanda-resmi-torenle-karsilandi>.
- Al-Arabiya. (2018, February 7). Saudi Arabia denies reports of 'discomfort' over Hariri's visit to Turkey. Erişim adresi: <https://english.alarabiya.net/News/gulf/2018/02/07/Saudi-Arabia-denies-reports-of-discomfort-over-Hariri-s-visit-to-Turkey>.
- Al-Arabiya. (2023, June 15). Turkish company halts power supplies to crisis-hit Lebanon after contract expires. Erişim adresi: <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2021/10/01/-Turkish-company-halts-power-supplies-to-crisis-hit-Lebanon-after-company-expires>.
- Anadolu Ajansı. (2018a, Ocak 31). Yıldırım'dan Macron'a Zeytin Dalı Harekâtı cevabı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/yildirimdan-macrona-zeytin-dali-harekati-cevabi/1048529>.

- Anadolu Ajansı. (2018b, Ekim 11). Lübnan'daki Türk enerji gemileri gurur kaynağımız. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-beyrut-buyukelcisi-cakil-lubnandaki-turk-enerji-gemileri-gurur-kaynagimiz/1279250>.
- Azadian, E. Y. (2020, June 18). Turkey's Ottomanist ambitions target Armenians in Lebanon. *The Armenian Mirror-Spectator*. Erişim adresi: <https://mirrorspectator.com/2020/06/18/turkeys-ottomanist-ambitions-target-armenians-in-lebanon/>.
- BBC Türkçe. (2016, Aralık 13). Halep'te savaş sona erdi. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38308706>.
- BBC Türkçe. (2022, Mart 11). Türk Telekom: Özelleştirilen en büyük şirketlerden biri olan Türk Telekom'un çoğunluk hissesi artık Varlık Fonu'nun. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60653224>.
- Chehayeb, K. (2022, January 26). Lebanon inks deal with Syria, Jordan to address power crisis. *Al-Jazeera*. Erişim adresi: <https://www.aljazeera.com/news/2022/1/26/jordan-to-supply-lebanon-electricity-through-syria>.
- Delişmek, E. & Duman, T.İ. (2021). Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikaları 2020. B. Duman, K. İnat, M. Caner (Ed.). *Türk dış politikası yıllığı 2020* içinde (s. 353-384). İstanbul: SETA Yayınları.
- Delişmek, E. & Duman, T.İ. (2022). Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikaları 2021. B. Duman, K. İnat, M. Caner (Ed.). *Türk dış politikası yıllığı 2021* içinde (s.115-143). İstanbul: SETA Yayınları.
- Diab, Y. (2020, July 7). Lebanon investigates millions of dollars flown in from Turkey, *Asharq Al-Awsat*. Erişim adresi: <https://english.aawsat.com/home/article/2375566/lebanon-investigates-millions-dollars-flown-turkey>.
- Duman, T.İ. & Öztürk, Ş.C. (2024). Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikaları, B. Duman, K. İnat, M. Caner (Ed.), *Türk dış politikası yıllığı 2023* içinde (s. 123-141). İstanbul: SETA Yayınları.
- Eş-Şüfi, F. (2020, Temmuz 13). Turkiya fi Lubnaan 'alaa khutaa el-İkhvân'ul Muslimîn: et-temkîn evvlaan. *Al-Akhbar*. Erişim adresi: <https://al-akhbar.com/Politics/291377/تتركففي-الشما>.
- Geldi, M. (2019, Eylül 6). Lübnan'da Cumhurbaşkanı Avn'ın Osmanlı açıklamaları protesto edildi. *Anadolu Ajansı*. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnanda-cumhurbaskani-avnin-osmanli-aciklamalari-protesto-edildi/1574949>.
- Geldi, M. (2021a, Eylül 29). Beyrut Valisi Abbud'dan Osmanlı mirası eserlerin restorasyonu için Türkiye'ye yardım çağrısı. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/beyrut-valisi-abbudan-osmanli-mirasi-eserlerin-restorasyonu-icin-turkiyeye-yardim-cagrisi/2377716>.
- Geldi, M. (2021b, Haziran 28). Lübnan Sağlık Bakanı Hasan'dan Türkiye ilaç temininde bize yardım etmeye hazır açıklaması. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-saglik-bakani-hasandan-turkiye-ilac-temininde-bize-yardim-etmeye-hazir-aciklamasi/2287786>.
- Haddad, N. (2020, July 14). Outrageous: Lebanese TV host will stand trial in Lebanon for insulting Turkish President. *The961*. Erişim adresi: <https://www.the961.com/neshan-trial-insulting-turkish-president/>.
- Hammoura, J. (2017, April 10). Turkish foreign policy under the AKP rule: The limited role of Turkey in Lebanon. *MEIRSS*. Erişim adresi: <https://www.meirss.org/turkish-foreign-policy-under-the-akp-rule-the-limited-role-of-turkey-in-lebanon/>.
- Hashem, A. (2013, September 23). Nasrallah warns Turkey, Gulf on Syria. *Al-Monitor*. Erişim adresi: <https://www.al-monitor.com/originals/2013/09/hezbollah-nasrallah-saudi-turkey-syria-warning.html>.
- Hürriyet. (2018, Ocak 23). Türk Telekom'da bankalar dönemi. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-telekomda-bankalar-donemi-40718446>.
- Hürriyet. (2021, Ekim 9). Elektrikleri tamamen bitti, Lübnan karanlığa gömüldü. Erişim adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/elektrikleri-tamamen-bitti-lubnan-karanliga-gomuldu-41913660>.
- Işık, E., Toprak İ., Karadağ K. (2020, Ağustos 8). Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay: Lübnan'a yardımlarımız devam edecek. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cumhurbaskani-yardimcisi-oktay-lubnana-yardimlarimiz-devam-edecek/1935601>.
- İdris Okuducu, İ. (2022, Ağustos 2). Türkiye Lübnan'a 90 ton tıbbi malzeme ve ilaç hibe etti. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-lubnana-90-ton-tibbi-malzeme-ve-ilac-hibe-etti/2651393>.
- Jeyhun Aliyev, J. (2020, August 5). Turkey extends helping hand to Lebanon in wake of explosion. *Anadolu Agency*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkey-extends-helping-hand-to-lebanon-in-wake-of-explosion/1932884>.
- Le Monde. (2022, August 3). The limits of Macron's shirt-sleeve diplomacy in Lebanon. Erişim adresi: https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2022/08/03/the-limits-of-macron-s-shirt-sleeve-diplomacy-in-lebanon_5992359_23.html.
- Milliyet. (2010, Ağustos 13). Lübnan'ın elektrik sorununa çözüm için Türk önerisi. Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/lubnan-in-elektrik-sorununa-cozum-icin-turk-onerisi-1276140>.
- Milliyet. (2013, Ekim 19). Lübnan'da esir tutulan Türk pilotlar ile ilgili flaş gelişme. Erişim adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/lubnanda-esir-tutulan-turk-pilotlar-ile-ilgili-flas-gelisime-1778870>.

- Mortada, R. (2012, November 29). Exclusive: Inside Future Movement's Syria arms trade. *Al-Akhbar*. Erişim adresi: <http://english.al-akhbar.com/content/exclusive-inside-future-movements-syria-arms-trade>.
- Naharnet. (2016, February 16). Nasrallah Says Regime, Allies Don't Fear Saudi-Turkish Op in Syria: Israel's Ammonia is Lebanon's Nuclear Bomb. Erişim adresi: <https://www.naharnet.com/stories/en/202325>.
- Naharnet. (2019, September 3). Foreign Ministry Summons Turkish Ambassador over Aoun Criticism. Erişim adresi: <https://www.naharnet.com/stories/en/264420>.
- Orhan, O. (2010, Şubat). Unutulan Türkler: Lübnan'da Türk varlığı. *ORSAM*. Erişim adresi: https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/Analiz_11_tr.pdf.
- Orhan, O. (2015, Haziran). Türkiye-Lübnan dostluk köprüsü: Lübnan'da Türk varlığı ve Osmanlı mirası. *ORSAM*. Erişim adresi: https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/turkiye-lubnan-dostluk-koprusu-lubnanda-turk-varligi-ve-osmanli-mirasi.pdf.
- Rabil, R. (2021). Lebanon-Turkey relations: Reclaiming the sword and crescent of Islam. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 10 (1), 84-107. <https://doi.org/10.1080/25765949.2021.1886512>.
- Rayess, R. (2021, January 11). Speculation on Hariri's Turkey visit: Relief, or an added complication?. *Al-Arabiya*. Erişim adresi: <https://english.alarabiya.net/views/news/middle-east/2021/01/11/Lebanon-crisis-Speculation-on-Hariri-s-Turkey-visit-Relief-or-an-added-complication->.
- Sabah. (2016, Nisan 28). Başbakan Davutoğlu Katar'da. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2016/04/28/basbakan-davutoglu-katarda>.
- Salame, G. (1988). Ghassan Salame, Is a Lebanese foreign policy possible. In H. Barakat (Ed.). *Toward a viable Lebanon* (pp. 347-360). London: Croom Helm.
- Seif El Din, W. (2022, March 31). Turkiye sends aid shipment to Lebanese army. *Anadolu Agency*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkiye-sends-aid-shipment-to-lebanese-army/2551391>.
- Seifeddine, W. S.&Yıldız, H. (2021, Ağustos 18). Lübnan Sayda kentindeki Türk hastanesi için istihdam kararı verdi. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-sayda-kentindeki-turk-hastanesi-icin-istihdam-karari-verdi/2338543>.
- Solomon, E. (2012, September 11). Lebanese clan hands Turkish hostage to security forces. *Reuters*. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/article/uk-lebanon-turkey-hostage-idUKBRE88A1D820120911>.
- Soylu, R. (2020, August 11). Beirut explosion: Turkey ridicules Macron's Lebanon visit as colonialism. *Middle East Eye*. Erişim adresi: <https://www.middleeasteye.net/news/beirut-explosion-turkey-macron-lebanon-visit-colonialism>.
- Sputnik Türkiye. (2016, Aralık 3). Erdoğan, Esad'ı devirme planlarından çoktan vazgeçti. Erişim adresi: <https://sputniknews.com.tr/20161203/erdogan-esad-devirme-planlari-1026125322.html>.
- Sputnik Türkiye. (2021, Mayıs 14). Karadeniz Holding, Lübnan'a elektrik tedarikini kestiğini açıkladı. Erişim adresi: <https://sputniknews.com.tr/20210514/karadeniz-holding-lubnana-elektrik-tedarikini-kestigini-acikladi-1044500455.html>.
- Şarbel, B. (2019, Eylül 3). Vakâhat Turkiyye: Süs edebisiz!. *Nidaa el-Vatan*. 1.
- Şarku'l Avsat. (2019, Ağustos 24). Çavuşoğlu Beyrut'ta Suriye meselesini ve mültecilerin durumunu görüştü. Erişim adresi: <https://turkish.aawsat.com/home/article/1870381/çavuşoğlu-beyrutta-suriye-meselesini-ve-mültecilerin-durumunu-görüştü>.
- Tashjian, Y. (2020, June 24). The neo-Ottomans are back. How should Lebanese Armenians respond?. *The Armenian Weekly*. Erişim adresi: <https://armenianweekly.com/2020/06/24/the-neo-ottomans-are-back-how-should-lebanese-armenians-respond/>.
- The New Arab. (2020, July 29). Turkey denies supporting anti-government protests in northern Lebanon. Erişim adresi: <https://www.newarab.com/news/turkey-denies-supporting-anti-government-protests-northern-lebanon>.
- TİKA. (2022a, Haziran 13). Lübnan Rum Ortodoks Kilisesine TİKA'dan Destek. Erişim adresi: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/lubnan_rum_ortodoks_kilisesine_tika%27dan_destek-70340.
- TİKA. (2022b, Temmuz 4). TİKA'dan Lübnan'ın Tarım Kapasitesine Destek. Erişim adresi: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_lubnan%27in_tarim_kapasitesine_destek-70792.
- TİKA. (2022c, Ekim 24). TİKA'dan Lübnan'ın Sağlık Altyapısına Destek. Erişim adresi: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan_lubnan%27in_saglik_altyapisina_destek-73277.
- TİKA. (2022d, Ekim 27). Lübnan'daki Katolik Okulu'na TİKA'dan Destek. Erişim adresi: https://www.tika.gov.tr/tr/haber/lubnan_daki_katolik_okulu%27na_tika%27dan_destek-73411.
- Tisdall, S. (2013, April 11). The Turkish power ship keeping the lights on in Lebanon. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2013/apr/11/turkish-power-ship-lights-on-lebanon>.
- Tosun, M. (2022, Şubat 1). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Kara gün dostu olarak Lübnan'ın yanında durmaya devam edeceğiz. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-kara-gun-dostu-olarak-lubnanin-yaninda-durmaya-devam-edecegiz/2491095>.
- TRT Haber. (2013, Temmuz 12). Türkiye'den İran'a Hizbullah teklifi. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyeden-irana-hizbullah-teklifi-93306.html>.

- Türkiye Dışışleri Bakanlığı. (2013, Aralık). Dış politika kronolojisi/Aralık 2013. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-kronolojisi_2013-12-aralik.tr.mfa.
- Türkiye Dışışleri Bakanlığı. (2016, 1-2 Aralık). Dışışleri Bakanı avuşoğlu'nun Lübnan ziyareti. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu_nun-lubnan-ziyareti.tr.mfa.
- Türkiye Dışışleri Bakanlığı. (2017, Kasım 16). Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt avuşoğlu'nun Lübnan Dışışleri ve Gmenler Bakanı Gebran Bassil ile Ortak Basın Toplantısı. Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-lubnan-disisleri-ve-gocmenler-bakani-gebran-bassil-ile-ortak-basin-toplantisi.tr.mfa.
- Türkiye Dışışleri Bakanlığı. (2021, Kasım 15-16). Sayın Bakanımızın Lübnan'ı ziyareti, 15-16 Kasım 2021. Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-lubnan-i-ziyareti--15-16-kasim-2021.tr.mfa>.
- Yeni şafak. (2019, Nisan 30). Yakılan bayrağın hesabı sorulsun. Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/dunya/yakilan-bayragin-hesabi-sorulsun-3468713>.
- Yıldız, T. (2023). Lebanese-Turkish Relations after the 2000s and Neo-Ottomanist Discourse in Lebanon. *Türkiye Ortadoğu alışmaları Dergisi*, 10(2), 103-125.
- Yüzbaşıoğlu, N. (2019, September 1). Lübnan Cumhurbaşkanı Avn'm Osmanlı dnemi ifadelerine sert tepki. *Anadolu Ajansı*. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/lubnan-cumhurbaskani-avnin-osmanli-donemi-ifadelerine-sert-tepki/1570380>.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde HİİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk alışmanın yazarına aittir.

Teşekkr : Yayın sürecinde katkısı olan hakemlere ve editr kuruluna teşekkr ederiz.

Ethics Statement : The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, HİİBF Journal does not have any responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Acknowledgement : I thank the referees and editorial board who contributed to the publishing process.
